

YENİ BİR BOSTAN ŞERHİ:
TUHFİ-E DOSTÂN ŞERH-İ BOSTÂN*

Serap DENİZMEN**

ÖZET

Sa'dî-i Şîrâzî (ö. 1292) Bostan isimli mesnevisini 1257 yılında tamamlamış ve Salgurlu atabeyi Ebûbekir bin Sa'd bin Zengî'ye ithaf etmiştir. Bu tarihten itibaren eser İslam coğrafyasının çeşitli yerlerine dağılmış ve zaman içerisinde Farsça öğretiminde faydalanılan temel kitaplardan biri olmuştur. Klasik doğu metinlerinin en meşhurlarından biri olan Bostan Osmanlı topraklarında da fazlaca teveccüh görmüş, etrafında bir tercüme ve şerh literatürü ortaya çıkmıştır. XIV. yüzyılda Hoca Mesud'un yazdığı Ferhengnâme-i Sa'dî'den günümüze değin çeşitli şâir ve müellifler Bostan'ın tamamını ya da bir kısmını manzum veyahut mensur olmak üzere Türkçeye tercüme/şerh etmişlerdir. Osmanlı döneminde Bostan'ın tamamına yapılan en son Türkçe şerh Mehmed Rahmî bin Ahmed'e yani Harputlu Rahmî Efendi'ye (ö.1886) aittir. Rahmî 1844 yılında tamamladığı Bostan şerhine Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân adını vermiştir. Şimdiye dek üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış olan Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân çeşitli yönleriyle tanıtılmış; diğer şerhlerle mukayese edilerek farklı özellikleri ortaya konulmuş ve eserin müellifi şâir Mehmed Rahmî Efendi hakkında mâlûmat verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Bostan, Sa'dî-i Şîrâzî, Bostan şerhi, Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân, Harputlu Rahmî Efendi..

Giriş

Şerh, en yalın ifadesiyle "İslâm dünyasında bir eserin daha geniş biçimde açıklanması amacıyla yazılmış kitapları ifade eden bir telif türü"¹

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 27.08.2022 / Kabul tarihi: 30.09.2022

Bu makale hazırlamakta olduğumuz *Harputlu Rahmî Efendi'nin Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân Adlı Eseri* isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, serapdenizmen@gmail.com, (ORCID ID: 0000-0002-7724-7998).

¹ "Şerh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2010, XXXVIII, 555.

olarak tanımlanmıştır. İlk etapta Kur'ân-ı Kerîm ve hadisleri daha iyi anlamak ve anlamlandırmak adına ortaya çıkan şerhler fıkıh , kelim ve edebiyat alanında da varlık bulmuştur.²

Zamanla İslam ilimleri sahasında kendine büyük bir yer açan şerh yazımı Osmanlı ilmiyesinde gelenekleşmiş bir telif türü olmayı başarmıştır. Medreselerde okutulan kitaplara yazılan şerh, haşiye, tâlîkat kitaplarının yekûnu göz önüne alındığında şerhlerin neredeyse kendisine şerh yazılan temel kaynaklar kadar ehemmiyet arz ettiği dikkatlerden kaçmaz. Osmanlı ilim ve kültür hayatını bu denli etkisi altına alan şerh ve haşiye yazma geleneğinin ilmin gelişmesine bir katkı sağlamadığı iddia edilse de³ ilmî mirasın aktarılmasında mühim bir rol oynadığı göz önünde olan bir gerçektir.

Türk edebiyatı alanında çalışan birçok araştırmacı ve akademisyen klasik edebiyatta şerh türünün ne olduğu, metodu, neden ve nasıl yazıldığı, tarihsel süreç içinde ortaya çıkan şerh çeşitleri ve bunların tasnifi, bugünkü edebiyat çalışmalarında klasik metin şerhinin karşılığı ve modern şerhlere dair çeşitli görüşler serdetmişlerdir.⁴ Bu araştırma ve incelemelerin hemen hepsinde şârihin metne okuyucudan daha hakim olup öğretici konumda

² Şerh, şerhin tarihsel seyri ve ağırlıklı olarak edebî şerhlere dair bkz. M. A. Yekta Saraç, "Şerhler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, II, 120-132.

³ İsmail Kara'nın benzeri eleştirileri ele aldığı ve ilgili kültüre farklı yaklaşımlar sergilediği eserine bkz. İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz- Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, İstanbul 2021.

⁴ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Ali Nihad Tarlan, *Metinler Şerhi'ne Dair*, İstanbul 1937.; Tunca Kortantamer, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. VIII (İzmir 1994), s. 1-10.; Mine Mengi, "Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine", *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara 2000, s. 72-80.; Atabey Kılıç, "Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Metodlar, Çalışmalar, Beklentiler", III. *Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına) 13 Şubat 2009 Kayseri*, Kayseri 2011, s. 239-246., "Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi", *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (12-13 Nisan 2007)*, s. 363-369.; İsmail Güleç, "Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı", III. *Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına)*, 13 Şubat 2009 Kayseri, Kayseri 2011, s. 174-193., "Klasik Türk Edebiyatı Metinleri Nasıl Şerh Edilmeli", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XLII/1 (İstanbul 2010), s. 83-111.; Muhammet Nur Doğan, "Metin Şerhi Üzerine", *Eski Şiirin Bahçesinde*, İstanbul 2009, s. 8-21.; Ozan Yılmaz, "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, V/9 (2007), s. 271-304.

bulunduğu, metnin okuyucunun nüfuz edemediği bir müphemlik barındırdığı dolayısıyla metinde olan kapalılıkların giderilip daha anlaşılır kılınması amacıyla şerhlerin yazıldığı ifade edilmiştir.

Şârih –kendisi açıkça dile getirmemiş olsa bile- metni başkalarından daha iyi anlayıp, kavradığına inandığı için şerh işine girişir; yaptığı ameliye ise bu örtük iddianın kanıtıdır. Kenan Mermer, şârihin maksadını üç temel gâye üzerinden açıklar: “1- Görünür: Ta’lîmî, reel gâye; 2- Pratik: Ekonomik ve kültürel gâye; 3- Uhrevî: Metafizik gâye.”⁵ Bu gâyelerin haricinde talebelerinin ya da dostlarının isteği üzerine şerh yazan müellifler de mevcuttur. Örneğin ünlü şârih Sûdî-i Bosnevî (ö. 1599-1600) *Şerh-i Divân-ı Hâfız* isimli eserini Şeyhu'l-Harem-i Yesrib Ömer Efendi isimli dostunun ricası üzerine yazmıştır.⁶

Şerh edilen metinlerde şârihin bilgi ve kültür seviyesi kadar ehemmiyet arz eden bir değer konu şerh metodudur. Osmanlı edebiyatında müelliflerin şerh yazımında gözettikleri usûller çeşitli araştırmacılar tarafından sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda Kılıç şerh metotlarını “a) Geleneksel Şerh b) Hall-i Müşkilât ve Benzeri veya Tercüme Yakin Şerhler” olarak tasnif etmiştir.⁷ Yazar ise “a) Aktarma yönü ağır basan şerhler b) Açıklama yönü ağır basan şerhler” olmak üzere iki kategoriye ayırmaktadır.⁸ Güleç ise şerh tekniğini “geleneksel” ve “yeni şerhler” olmak üzere iki başlık altında toplamış ve geleneksel şerhleri ise “a) Mufassal b) Muhtasar/ Tefsirî Tercüme” olarak ikiye ayırmıştır.⁹ Hangi yöntemin uygulanacağını ise kaynak metnin dili, muhtevası, manzum ya da mensur oluşu belirler. Manzum şerhlerde metnin anlamı ön plandadır; dilbilgisi unsurlarına yer verilmez. Mensur şerhlerde bilinmeyen kelime ve ibareler tek tek açıklanır sonrasında parçalanmış mısra ya da cümle tekrar toplanarak yapılan izahlar ekseninde okuyucuya mana aktarılır. Şerh edilen eserin dili ne olursa olsun izlenen yöntem ana hatlarıyla böyledir. Farklı dildeki bir eser şerh edildiğinde bu usûle ek

⁵ Kenan Mermer, *Klâsik Şerh Geleneğinde Üslûp- Kasîde-i Bürde Örneği*, İstanbul 2020, s. 17.

⁶ Sûdî-i Bosnevî, *Şerh-i Divân-ı Hâfız* (haz. İbrahim Kaya), İstanbul 2020, I, 191.

⁷ Kılıç, “Klâsik Şerh Edebiyatında Şerh Geleneğine Dâir Notlar”, *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, II/2 (2018), s. 137.

⁸ Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme Ve Şerh Geleneği*, doktora tezi, 2011, İstanbul Üniversitesi SBE, s. 62

⁹ Güleç, a.g.m., s. 183-186.

olarak mısra ya da cümlelerin açık bir tercümesi verilir. Şârih kendi bilgi birikimiyle yaptığı tahlilleri ve metinden çıkardığı anlamı “yâni” veya “mahsûl-i beyt” diyerek aktarır. “Üst üste art arda sıralanan bu ‘yâniler’ kök anlamı itibarıyla, bu şöyledir manasına değil; demek istiyorum ki yahut bize doğan mana şu vecihtedir anlamına sahiptir.”¹⁰ Türk edebiyatında “geleneksel şerh” olarak denilen bu usûlle yazılmış şerhler sayıca daha fazladır.

Anadolu sahası Türk edebiyatında ilk şerhler XIII. asırda ortaya çıkmış ve XVI. asrın sonunda klasikleşerek kendi edebî geleneğini oluşturmuştur.¹¹ Yılmaz, Arapça ve Farsça metinlere yapılan şerhler yanında Türkçe eserlere de mebzul miktarda yazılan tüm bu şerhleri “*Tasavvufi Şerh Edebiyatı*” ve “*Klasik Şerh Edebiyatı*” olarak iki ana başlık altında incelemiştir.¹² Makalemizin konusunu teşkil eden *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân*’ın kaynak metni *Bostan*¹³, Sa‘dî-i Şîrâzî’nin¹⁴ (ö. 1292) mesnevi formunda kaleme aldığı meşhur Fars klasiklerinden biridir.¹⁵ On bölümden oluşan eser müellifin çeşitli konularda anlattığı muhtelif hikayelerden oluşur. *Bostan*’ın ahlakî-didaktik hususiyetler taşıyan klasik bir mesnevi olmasından dolayı *Bostan* şerhlerini “*Klasik Şerh Edebiyatı*” başlığı altında incelemek daha uygun olacaktır. Bu minvalde *Bostan* şerhlerinin yazımında ön plana çıkan iki özellik dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki Farsça öğretimi ikincisi ahlak tâlimi ve terbiyesidir.

A. Türk Edebiyatında Bostan Tercüme ve Şerhleri

İslam’ın yayıldığı coğrafyalarda vücut bulan büyük devletlerin çoğu kendine has bir İslam düşüncesine sahip olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu da selefi olan devletlerden miras aldığı dinî, ilmî, edebî ve kültürel anlayışı kendi duyuşuna göre şekillendirerek İslam medeniyetinin yükselmesinde mühim bir rol oynamıştır.

¹⁰ Mermer, *a.g.e.*, s. 80.

¹¹ Yazar, *a.g.t.*, s. 41.

¹² Yılmaz, *a.g.m.*, s. 271.

¹³ Daha tafsilatlı bilgi için bkz. Adnan Karaismailoğlu, “Bostân”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 307-308.

¹⁴ Mustafa Çiçekler, “Sa‘dî-i Şîrâzî”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 405-407.

¹⁵ İlerleyen kısımda müellif ve eseri hakkında bilgi verilecektir.

Osmanlı'nın kurulduğu andan itibâren yıllar içinde gelişip böylece gelenekleşen İslamî hayat tasavvurunun izdüşümlerini devlet yönetimi, ekonomi, eğitim-öğretim, mimarî, edebî vb. sahalarda görmek mümkündür. Bahsedilen İslamî anlayışın kurucu/inşa edici metinlerinden biri de Sa' dî-i Şîrâzî'nin (ö. 1292) 1257 yılında yazdığı *Bostan* isimli mesnevîdir. Sa' dî kitabında hayat tecrübelerini, duyduğu ve şahit olduğu hikmetli olayları tahkiye usûlüyle anlatarak okuyana erdemli ve ahlaklı bir müslümanın portresini sunmuştur. İslam coğrafyasının dört bir yanında şöhret bulan *Bostan* için Katouzian şöyle der:

“... Buna karşılık *Bostan* insan ruhunun yücelme ve arınma yol ve araçlarını daha geniş ve daha ayrıntılı bir şekilde inceler. Anlatı şiiri olarak gelmiş geçmiş en iyi Fars dilli mesnevilerden biridir: Kolay anlaşılırdır, özliüdür; akıcı ve rahat okunabilir.”¹⁶

Bostan yazıldığı tarihten çok kısa bir süre sonra klasik doğu metinleri içerisinde yerini almış ve etrafında bir tercüme ve şerh literatürü gelişmiştir. İlmî ve edebî sahaya fazlaca etki eden bu eserin Anadolu sahasında bilinen ilk Türkçe tercümesi Hoca Mesud (XIV. yy.) tarafından 1354'te kaleme alınan *Ferhengnâme-i Sa' dî* dir.¹⁷ Hoca Mesud'dan günümüze değin çeşitli şâir ve müellifler *Bostan*'ın tamamını ya da bir kısmını manzum veyahut mensur olmak üzere Türkçeye tercüme etmişlerdir. Zaîfî'nin (ö. 1557) *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'i¹⁸, Abdî'nin (XVI. yy.) *Bostan* tercümesi¹⁹, Mehmed İzzet Paşa'nın (ö. 1914) *Gonca-i Bostân*'ı²⁰ gibi eserler *Bostan*'ın tamamının Türkçeye çevrildiği manzum tercümelerdir. Bazı müellifler ise *Bostan*'dan seçtikleri birtakım beyit ve hikayeleri tercüme etmeyi yeğlemişlerdir. Hâzım'ın (XIX. yy.) *Hamiyyet* dergisinde çıkan “Bostân-ı Sa' dî'den Nazmen

¹⁶ Homa Katouzian, *Sâdi: Hayatın, Aşkın ve Tutkunun Şairi*, İstanbul 2020, s. 215.

¹⁷ İlgili eser hakkında bkz. Himmet Büke, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Bir Dil Yadigarı: Ferheng-Nâme (Hoca Mesud) -Kilisli Rifat ve Veled Çelebi Neşrinden- Giriş-Metin-İnceleme-Dizin*, Ankara 2020.

¹⁸ Nilgün Büyüker, *16. Yüzyıl Şairlerinden Rumelili Zaîfî ve Manzum Bûstân Tercümesi: Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt (Metin-Nesre Çeviri-İnceleme)*, doktora tezi, 2017, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

¹⁹ Hakan Sevindik, *Türk Edebiyatında Bostan ve Abdî'nin Manzum Bostan Tercümesi (İnceleme-Metin)*, doktora tezi, 2014, Selçuk Üniversitesi SBE.

²⁰ Mehmet İzzet Paşa, *Gonca-i Bostân*, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, 34 Ae Manzum 1203.

Tercüme: Nesr-Şâhin"i²¹, Şeyh Vasfî'nin (ö. 1910) "Kısm-ı Manzûm"²² olarak başlıklandırdığı tercümesi ve Tâhirü'l-Mevlevî'nin (ö. 1951) *Şeyh Sa'dî'nin Bir Sergüzeşti*²³ bu kabilden eserlerdir.²⁴

Cumhuriyet döneminde de *Bostan*'a gösterilen ilgi devam etmiş; farklı müellifler tarafından pek çok kez Türkçeye çevrilmiştir. Kilisli Rifat Bilge²⁵ (ö. 1953), Hikmet İlaydın²⁶ (ö. 1991), Hicabi Kırlangıç²⁷ eserin tamamını tercüme eden isimlerden birkaçıdır.

Bostan'ın tamamına yazılan şerhlerin yekûnu tercüme kadar fazla değildir. 1554 yılında ilk kez *Bostan*'ın tamamı Sürûrî (ö. 1562) tarafından şerh edilmiştir ancak bu eserin dili Farsçadır.²⁸ Şem'î'nin (ö. 1602-1603 [?]) 1581 yılında yazdığı *Şerh-i Bostan* isimli kitap *Bostan*'ın tamamına yapılan ilk Türkçe şerhtir.²⁹ Eser her ne kadar "şerh" adını taşımaktaysa da tercüme özelliği ağır basmaktadır. 1598'de ise Sûdî-i Bosnevî (ö. 1599-1600)³⁰ yer yer

²¹ Hâzım, "Bostân-ı Sa'dî'den Nazmen Tercüme: Nesr, Şâhin", *Hamiyyet*, nr. 2 (1 Mayıs 1302), İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, s. 11.

²² Şeyh Sa'dî, *Hikemiyyât-ı İslâmiyye* (müt. Şeyh Vasfî), İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1304, s. 35-64.

²³ Tahirü'l-Mevlevî, *Şeyh Sa'dî'nin Bir Sergüzeşti*, İstanbul 1327.

²⁴ Sa'dî ve eserleri etrafında gelişen Türkçe literatüre derli toplu bir bakış sunan şu çalışmaya bkz. Gamze Gizem Avcıoğlu, *Sa'dî-yi Şîrâzî'nin Hayatı, Eserleri ve Türk Edebiyatındaki Yeri*, doktora tezi, 2018, İstanbul Üniversitesi SBE.

²⁵ Şeyh Sâdi-î Şîrazî, *Bostan-Gülistan* (çev. Kilisli Rifat Bilge), İstanbul 1980.

²⁶ Sadi, *Bostan* (çev. Hikmet İlaydın), İstanbul 1988.

²⁷ Sa'dî Şîrazî, *Bostan* (çev. Hicabi Kırlangıç), İstanbul 2018.

²⁸ Eserin 961/1554 tarihli şârih nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddün Efendi Koleksiyonu'nda 2680 yer numarası ile kayıtlıdır. Eser ve müellif hakkında bilgi için bkz. İsmail Güleç, "Sürûrî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 170-172.

²⁹ Şeyda Öztürk, *Şem'î Efendi ve Mesnevî Şerhi*, İstanbul 2011, s. 100.

Hidayet Verim ve Mutlu Metin 1573 tarihli bir nüshaya ulaşmış ve eseri yüksek lisans tezi olarak hazırlamışlardır. Bkz. Hidayet Verim, *Şem'î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Bostan'ı (transkripsiyonlu metin) [1b-200b]*, yüksek lisans tezi, 2014, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE ; Mutlu Metin, *Şem'î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Bostan'ı (transkripsiyonlu metin) [200b-321a]*, yüksek lisans tezi, 2014, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE.

³⁰ Bedriye Gülay Açar, Sûdî-i Bosnevî'nin ölüm tarihini 1599-1600 olarak tespit etmiştir. Bkz. "Sûdî-i Bosnevî'nin Ölüm Tarihi Meselesi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)*, II/4 (2016), s. 185-196.

Şem'î'yi şiddetle eleştirdiği *Şerh-i Bostan*'ını tamamlamıştır.³¹ Bursalı Hevâyî'nin (ö. 1606) *Bostan* şerhi Katip Çelebi (ö. 1657) tarafından "şerhlerin en güzeli" olarak nitelense de bu eserin hiçbir nüshasına ulaşamamıştır.³² Osmanlı döneminde *Bostan*'ın tamamına yapılan en son Türkçe şerh Mehmed Rahmî bin Ahmed'e yani Harputlu Hoca Rahmî Efendi'ye (ö. 1886) aittir. Rahmî 1844 yılında tamamladığı *Bostan* şerhine *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân* adını vermiştir. Tüm bu şerhlerin içinde en beğenileni Sûdî'nin şerhi olup³³ İstanbul'da 1871 yılında basılmıştır. Ayrıca bu eser Ekber Behrûz tarafından *Şerh-i Sûdî ber Bostân-ı Sa'dî* adıyla Farsçaya çevrilmiştir.

Bostan, etrafında neşv ü nema bulan şerh ve tercüme edebiyatından ibâret bir eser olmayıp ayrıca Farsça öğretiminde Osmanlı medreselerinin müfredatına girmiş bir kitaptır. Tak ve Aydın tereke kayıtlarını tarayarak XVII. yüzyılda İstanbul medreselerinde okutulan kitapları tespit etmişlerdir. Bu kitaplar arasında hem *Bostan* hem de *Bostan ma'a Şem'î* adıyla Şem'î şerhi mevcuttur.³⁴ Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1780) 1752 yılında yazdığı ve *Tertîb-i 'ulûm* adını verdiği kasidesinde bir medrese talebesinin okuması gereken kitapları sıralamıştır. Bu müfredata göre okunması gereken ilm-i ahlak kitapları arasında *Bostan* ve *Gülîstan* da mevcuttur. Fazlıoğlu'na göre kasidede adı geçen kitaplar "yeni bir program değil, mevcut'un ifâdesi, belki biraz da mevcut'un tashih ve tadili olduğunu gösterir"³⁵.

Tanzimat sonrası dönemde Batılı tarzda eğitim kurumları ortaya çıkmış, maârif sisteminin çehresi değişmeye başlamıştır. Hal böyle iken *Bostan* yine kendine okul müfredatlarında yer bulmuştur. 1875 yılından itibaren Enderun Mektebi'nde beşinci senede ders kitabı olarak

³¹ Açar, 16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân'ı (İnceleme-Tenkitledi Metin), doktora tezi, 2018, Sakarya Üniversitesi SBE.

İki şerhin mukayese edildiği şu çalışmaya bkz. Açar, "İki Şerh Arasında: Sûdî ve Şem'î'nin Bostân Şerhlerindeki Şerh Tekniğine Mukayeseli Bir Bakış", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, LVII/57 (2017), s. 1-15.

³² Ahmet Kartal, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Bostan İsimli Eserinin Türkçe Tercüme ve Şerhleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 5 (2001), s. 117-118.

³³ Adnan Karaismailoğlu, "Bostan", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 307.

³⁴ Ekrem Tak-Bilgin Aydın, "XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme)", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, sy. 19 (2019), s. 183-236.

³⁵ Şükran Fazlıoğlu, "Ta'lîm ile İrşâd arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın medrese ders müfredatı", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, sy. 18 (2005/1), s. 119.

okutulmuştur.³⁶ Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde ise âlî sınıfların beşinci yılında Farsça öğretimi için *Bostan* tercih edilmiştir.³⁷

Buraya kadar yazılanlar *Bostan*'ın, ona yazılan tercüme ve şerhlerin Osmanlı coğrafyasındaki -mâlûmu tekrar etmemek adına- kısa bir serencamıdır. Referans gösterilen kitap, makale ve tezlerde Sa'dî ve eserlerinin Türk edebiyatındaki yeri, etkileri; *Bostan* ve *Gülistan* şerhlerine dâir çok daha ayrıntılı bilgiler mevcuttur.

Asıl merak uyandıran *Bostan*'ın neden bu kadar teveccüh gördüğü meselesidir. Sa'dî'nin şiir ve nesrinin en belirgin özelliğinin akıcı ve sehl-i mümteni³⁸ olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında *Bostan*'ın Farsça öğrenmeyi kolaylaştıran bir eser olduğu fark edilir. Az kelimeyle birçok mânâyı kolaylıkla ifâde eden Sa'dî en sıradan olayları bile samimi üslûbuyla ilgi çekici bir hale getirerek okuyucunun merakını celbetmeyi başarır. İstiklal şâiri Mehmet Âkif onun bu özelliğini keşfetmiş ve şöyle demiştir:

“... Bu satırları okur okumaz Sâdî'deki sırr-ı sanatı anladım: Demek büyük hikmetler göstermek için uzun uzun vakalar tertip etmeğe lüzum yokmuş. Her gün görülen, her gün görüldüğü için hiç nazar-ı dikkati celbetmeyen hâdiseler bir lahza-i im'ân önünde nâmütenâhî mevzûlar teşkil edebilirmiş.”³⁹

Sa'dî *Bostan*'da anlattığı anı ve hikayelerle insanoğlunun hayat yolunda ilerlerken tecrübe ettiği çeşitli olay ve duygulardan bir seçki sunar. Dostluk, cömertlik, aşk, evlilik, kanaat, terbiye, büyüklere saygı gibi konuların ön plana çıktığı bu anlatılarda okuyucu mutlaka kendinden bir parça bulur. Sa'dî salt nakilcilik yapmaz; hikayelere kendi duygu ve yorumlarını katarak anlatıyı tekrar şekillendirir. İnsanoğlunun doğasını dikkatle tetkik etmiş; hayat karşısında takındığı tüm tavırlarıyla -erdemleri ve zaaflarıyla- bir bütün olarak onu ortaya koymuştur. Dolayısıyla *Bostan*'ın satır aralarında görmüş geçirmiş yaşlı bir şâirin derin tecrübelerini okumak mümkündür. Öğretici olmak adına buyurgan bir dil kullanmaz; babayânî bir tavırla nasihat eder. Onu medreselerde okunacak kadar cazip kılan bir özelliği de bu içtenlikli üslûbu olsa gerektir.

³⁶ Ahmet Çelik, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, doktora tezi, 2005, İstanbul Üniversitesi SBE, s. 42.

³⁷ Ahmet Çelik, *a.g.t.*, s. 138.

³⁸ Mustafa Çiçekler, “Sa'dî-i Şîrâzî”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 406.

³⁹ Mehmet Âkif Ersoy, *Kur'ân-ı Kerîm'den Âyetler*, İstanbul 1976, s. 255-256.

B. Bir Bostan Şârihi: Harputlu Rahmî Efendi (ö. 1886)

Biyografik kaynaklarda Hoca Rahmî⁴⁰, Rahmî-i Harputî⁴¹ gibi isimlerle anılan Rahmî Efendi *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân* adlı eserinde künyesini Mehmed Rahmî bin Ahmed olarak vermiştir.⁴² Harputlu Hoca Ahmed Efendi'nin oğludur.⁴³ Hicri 1217 (1802) yılında Harput'un Hoğu⁴⁴ isimli köyünde dünyaya geldi.⁴⁵

İlk eğitimini babasından aldı. Çocukluk yıllarında Diyarbakır'da tahsil gören babasını ziyarete gitti, orada kaldığı müddetçe babasının hocası meşhur âlim Bolulu Hüseyin Vaizî Efendi'nin (ö. 1818) derslerine devam etti.⁴⁶ Harput'a döndüğünde ise Müftü Hacı Ahmed Efendi'den (ö. 1845) ders aldı. Hocasının yaşlılığı ve meşguliyetlerinin fazlalığı sebebiyle ders veremeyecek hale gelmesinden ötürü hem medresede oda arkadaşı hem de hocasının oğlu olan Ömer Naîmî (ö. 1882) ile birlikte Antep'e gitti. Daha sonra Ömer Naîmî ile birlikte Antep'ten ayrılarak Kayseri'ye geçti.⁴⁷ Kayseri'de Göncüzâde Hoca Kasım Efendi (ö. 1842), Hacı Vahdi Salih Efendi (ö. 1829), Sarı Abdullahzâde Mehmed Efendi (ö.?) gibi âlimlerden ders gördü. Tahsilini tamamlayıp Göncüzâde Hoca Kasım Efendi'den ilmî icâzet aldıktan sonra 1826 yılında Harput'a döndü.

⁴⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (haz. M.A.Yekta Saraç), Ankara 2016, I, 632.

⁴¹ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, İstanbul 1959, II, 286.

⁴² Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 1^b.

⁴³ Hayatı için bkz. Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, 285.

⁴⁴ Bu yerin şimdiki adı Yurtbaşı'dır ve belde statüsündedir.

⁴⁵ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul [t.y.], III,1326-1328; Mıhrican Odabaşı, *Tuhfe-i Nâilî ve Muhteva 1. Cilt S.234-467*, yüksek lisans tezi, 2009, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, s. 195; Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, 286-292; Fikret Memişoğlu, "Rahmi Hoca", *Yeni Fırat Aylık Sanat-Fikir Dergisi*, sy. 12 (Haziran 1963), s. 9;

Osmanlı Müellifleri ve *Tuhfe-i Nâilî*'de Rahmî hakkında çok az bilgi vardır. Müellifin doğum tarihi olmak üzere hayatının tafsilatını *Son Asır Türk Şairleri* ve *Harput Yollarında* isimli eserlerden öğrenmekteyiz. Fikret Memişoğlu'nun 1963 yılında *Yeni Fırat* dergisinin 12. ve 13. sayılarında yayımlanan "Rahmi Hoca" makalesi verdiği kısa anekdotlarla bu iki eseri tamamlayıcı niteliktedir.

⁴⁶ Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, 286.

⁴⁷ Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, 149.

Rahmî Efendi Hoğu'ya avdet edince ders okutmaya başlamıştır. Kavaz-Onur şifâhen edindikleri bir bilgiye göre Hoğu'daki medreseyi Ömer Hoca, Rahmî Hoca ve Davud Hâfız isimli üç kişinin idare ettiğini belirtmişlerdir.⁴⁸ Ayrıca vefat edinceye kadar şiir ve inşâ ile meşgul olmuştur. Dîvân şiirine ve Farsçaya vukufiyeti hususunda kaynaklar mutabıktır.⁴⁹ Dîvânı 1886 yılında Mamûretülaziz Matbaasında tab' edilmiştir. Şâirin bundan başka *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân* adını verdiği *Bostan* şerhi mevcuttur ancak bastırılmamıştır. Dîvân dışında kalmış bazı şiirleri Ahmet Karataş tarafından tespit edilmiş ve yayımlanmıştır.⁵⁰ Ayrıca tarih düşürmede oldukça mahir olan şâirin İzzet Paşa Camii, Sâre Hatun Camii gibi yapılar için yazdığı tarih manzumeleri bulunmaktadır.

Kendisiyle tanışanlar latif, zarif, nüktedan, aydınlık yüzlü, uzun boylu ve uzun çehreli bir pir olarak onu tavsif etmişlerdir. Sunguroğlu ilerleyen yaşına rağmen şâirin hafızasına bir hâlel gelmediğini ancak kulaklarının az işittiğini yazmıştır.⁵¹

Biyografik kaynaklar⁵² onun 1301/1884 yılında vefat ettiğini yazmaktadır ancak Ahmet Karataş 2020 yılında yayımladığı makalesinde bu bilgiyi tashih ederek doğru tarihi Şaban 1303/ Mayıs 1886 olarak vermiştir.⁵³ *Ma'mûretü'l-azîz* gazetesinin 12 Şaban 1303/3 Mayıs 1302/16 Mayıs 1886 tarihli ve 130 numaralı sayısının 3. sayfasında "Teessüf" başlıklı yazıda

⁴⁸ İbrahim Kavaz-M.Naci Onur, *Harputlu Rahmî Dîvânı*, Ankara 1996, s. 4.

Hoğu'daki (Yurtbaşı) bu medrese günümüze ulaşmamıştır. 398 numaralı Harput Şer'iyye Sicili'ndeki 62 numaralı, 25 Safer 1244/6 Eylül 1828 tarihli belgeye göre o vakitlerde köyde mescid ve medrese mevcuttur. Medresenin müderrisine, imamına ve sıbyan muallimine vakıf gelirlerinden belli miktarda ücret tahsis edilmiştir. Bkz. Fahrettin Tızlak, *398 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili M. 1814/1815-1839 (H. 1230-1255)*, yüksek lisans tezi, 1987, Fırat Üniversitesi SBE, s. 92-94.

⁴⁹ Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, 287; İnal, *a.g.e.*, III, 1326-1327.

⁵⁰ Ahmet Karataş, "Harputlu Şâir Rahmî Efendi'nin Neşredilen Divânında Bulunmayan Bazı Şiirleri", *Şarkiyat Mecmuası -Journal of Oriental Studies* 36 (2020), s. 1-42.

⁵¹ Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, 292.

⁵² Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, I, 632; İnal, *a.g.e.*, III, 1326; Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, 291; Odabaşı, *a.g.t.*, s. 195; Memişoğlu, *a.g.m.*, s. 9.

⁵³ Ahmet Karataş, "Yeni Bilgiler Işığında Harputlu Şâir Rahmî Efendi Sâre Hatun (Sarahatun) Camii'nin Yeniden İnşâsına Yazdığı Kaside", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)*, VII/13 (Mart 2020), s. 54.

Hoğulu Hoca Rahmî Efendi'nin birkaç gün evvel vefat ettiği yazılmıştır.⁵⁴ Araştırmacı bu yazıya dayanarak Rahmî hakkında verilen bazı mâlûmatın düzeltilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bilinenin aksine⁵⁵ dîvânını dostları değil; kendisi tertip etmiştir ve basım izni Rahmî hayattayken alınmıştır. Matbu dîvânın son sayfasında yer alan

*Senâ-yı çâryâr ilhâk olunca söyledim târîh
Basıldı himmet-i yârân ile dîvânı **Rahmî**'nin*

beyti şâir Hacı Hayri Bey'e (ö. 1910) değil; bizzat Rahmî Efendi'ye aittir.⁵⁶ İlgili beyit vefatından sonra şâirin sarığı arasında bulunmuştur.⁵⁷

C. Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân

1. Genel Bilgiler

Bu eser Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 1292) *Bostan* isimli Farsça mesnevîsinin şerhidir. Eserin yegane nüshası Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 6178 yer numarası ile kayıtlıdır. 167 varak olan eser 242x187-185x97 mm. ebadındadır ve ciltsizdir. Abadî kağıda yazılan eserde sayfalar cedvelsizdir ve satır sayısı 23'tür. İstinsah tarihi 1260/1844-1845 olan yazmanın ilk sayfasının bir bölümü eksiktir. Kırmızı ve siyah mürekkep kullanılarak okunaklı bir tâlikle yazılmıştır.

Rahmî Efendi kitabı yazma gayesini şöyle açıklamıştır:

“Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostan* isimli kitabı ince hikmetler içeren sayısız nasihatleri ve çeşitli sırların hakikatlerini muhtevi bir kitaptır. Ancak Şeyh'in yüksek bir fesahat ve belagatle söylediği mânâların remizlerini fikrî bir çaba ve himmet olmaksızın anlayabilmek mümkün değildir. İlim ehlinin ve taliplerinin kulağında küpe gibi asılı duran “Mânâ, şâirin karnındadır” sözü gereğince Sürûrî⁵⁸ (ö. 1562) bu eseri Farsça olarak şerh etmiştir. Farsça

⁵⁴ *Ma'mûretü'l-azîz*, nr. 130 (12 Şabân 1303/16 Mayıs 1886), Vilâyet Matbaası, s. 3.

⁵⁵ Sunguroğlu, *a.g.e.*, II, 287; Kavaz-Onur, *a.g.e.*, s. 7; Halil Erdoğan Cengiz-Gönül Hatay Eren, *Rahmî-i Harputî Divanı*, Ankara 1996, s. 3.

⁵⁶ Kavaz ve Onur bu beyti Hacı Hayri Bey'e atfetmektedir. Bkz. Kavaz-Onur, *a.g.e.*, s. 7.

⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Karataş, *a.g.m.*, s. 51-86.

⁵⁸ Muslihuddin Mustafa Sürûrî, belagat ilmindeki bilgisi ile öne çıkmış mutasavvıf bir Osmanlı âlimi ve şâiridir. Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostan* adlı eserini Kanuni Sultan

bilmeyenler Sürûrî'nin şerhinden faydalanamayacağı için bazı din kardeşlerim ve sadık dostlarım benden bahsedilen kitabı Türkçeye çevirmemi istediler. Ben de onları kırmadım ve Allah'a tevekkül ederek bu işe başladım. Sadece tercüme ile yetinmedim; Sürûrî merhumun kısa ve muhtasar geçtiği yerleri beyitlerin siyak ve sibakını da gözeterek açıkladım.⁵⁹

Mehmed Rahmî Efendi "... ve bu kitâb daği 'Tuḥfe-i Dostân Şerḥ-i Bostân' nâmıyla benâm oldu." diyerek eserini kendisi isimlendirmiştir.⁶⁰ Yazmanın 167^a sayfasındaki kırmızı mürekkeple yazılmış ferağ kaydı olan "Temmeti'l-kitâb bi-'avni'l-meliki'l-vehhâb. Sene 1260." cümlesine göre şerh hicrî 1260, miladi 1844/1845 senesinde tamamlanmıştır.

2. Tercüme ve Şerh Yöntemi

Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostan* adlı eseri tevhid, sitâyîş-i peygamber, sebab-i nazm-ı kitâb, medh-i Ebubekr bin Sad bin Zengî, medh-i Sad bin Ebubekr bin Sad manzumelerinden sonra on bab olarak tanzim edilmiştir.⁶¹ Bu on bölümün sırasıyla Farsça başlıkları şöyledir: *Bâb-ı evvel der adl u tedbir u rây*, *Bâb-ı duvûm der ihsan*, *Bâb-ı sevûm der ışk u mestî vu şûr*, *Bâb-ı çehârum der tevâzu*, *Bâb-ı pencum der rıza*, *Bâb-ı şeşum der kanaat*, *Bâb-ı heftum der âlem-i terbiyet*, *Bâb-ı heştum der şukr ber âfiyet*, *Bâb-ı nuhum der tevbe ve râh-ı savâb*, *Bâb-ı dehum der munâcât u hatm-i kitâb*. Bölümler içinde hikayelerin konusuna işaret eden "hikâyet" ve "goftâr" şeklinde alt başlıklar mevcuttur. Her yazmada farklılık gösterebilen bu başlıkların Sa'dî'den sonraki dönemlerde ortaya çıktığı düşünülmektedir.⁶²

Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın hocalığını yaptığı sırada onun için şerh etmiştir. Farsça olan bu eserin şârih nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Koleksiyonu'nda 2680 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Sürûrî'nin hayatı ve eserleri için bkz. Ömer Faruk Akün, "Sürûrî", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1979, XI, 249-250; İsmail Güleç, "Sürûrî, Muslihuddin Mustafa", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 170-172; Beyhan Kesik, "Sürûrî, Musliheddin Mustafa (Şârih-i Mesnevî), *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sururi-musliheddin-mustafa-sarihi>. [Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2022].

⁵⁹ Özetleyerek verdiğimiz metnin tamamı için bkz. ⁵⁹ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 1^b-2^a.

⁶⁰ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 2^a.

⁶¹ Esas aldığımız Bostan metni Muhammed Ali Furuği'nin neşrettiği *Külliyât-ı Sa'dî*'de münderic olandır. Bkz. Sa'dî, *Külliyât-ı Sa'dî [Bostan]*, (thk. Muhammed Ali Furuği), Tahran 1394 [2015], s. 195-399.

⁶² Adnan Karaismailoğlu, "Bostân", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 307.

Rahmî Efendi de *Bostan*'da ve Sürûrî'nin *Şerh-i Bostan*'ında olduğu gibi bölüm başlıklarını -ilk bâb istisna olmak üzere- kırmızı mürekkeple Farsça olarak vermiştir. *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân*'da bâb/bölüm başlıkları şöyledir: *Der na 't-ı seyfid-i kâ'inât Muḥammed Muştafâ şallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem*, *Der na 't-ı çehâr-yâr-ı Resûlullâh 'aleyhi's-şalvâtu ve's-selâm*, *Der sebeb-i nazm-ı kitâb*, *Der meḥâmid-i Şâh Ebûbekr bin Sa'd bin Zengî*, *Der medḥ-i şehzâde*, *Bâb-ı evvel 'adl u inşâf u tedbîr-i cihândârî beyânındadır*, *Bâb-ı duvum der iḥsân*, *Bâb-ı sevvum der 'ışk u tarîkat*, *Bâb-ı çehârum der tevâzu'*, *Bâb-ı pencum der rîzâ*, *Bâb-ı şeşum der kanâ'at*, *Bâb-ı heftum der terbiyet*, *Bâb-ı heştum der şukr*, *Bâb-ı nuhum der teobe*, *Bâb-ı dehum der munâcât u ḥatm-i kitâb*.

Mehmed Rahmî Efendi beyitlerin tercümesini vermiş sonra beytin işaret ettiği manayı açıklamıştır. Sürûrî'nin aksine gramatikal yapıya dair bilgi vermekten kaçınmıştır. İzah etmek istediği kısımları "ya'nî" diyerek tafsilatlandırmıştır. Sa'dî'nin hikayeyi kesip hikmete müteallik söylediği beyitleri kırmızı mürekkeple "ma'rifet buyurur" şeklinde sunmuş ve ilgili kısım sona erince -yine kırmızı mürekkeple- "kıssaya rücû' eder" diyerek bitirmiştir. Aşağıda eserden alıntıladığımız kısım şârihin bahsedilen tarzına güzel bir örnektir:

"Hikâyet-i pâdişâh-ı Ğur bâ rüstâyî

Vilâyet-i Ğur pâdişâhuñ bir ehl-i kırye ile vâki' olan kıssa-i pür-ḥişşeleridir. *Şenîdem ki ez pâdişâhân-ı Ğur / Yekî pâdişâh ḥar giriftî be-zûr*.⁶³ İştirdim ki Ğur'dan bir pâdişâh re'âyânıñ eşegini tutardı. Ya'nî bî-ücret halkıñ eşegini ğaşb edip işlerdi. *Ḥarân zîr-i bâr-ı girân bî-'alef / Be-rûzî du miskîn şudendî telef*. Miskîn eşekler bâr-ı girân altında bî-'alef oldukları ḥâlde iki günde telef olurlardı. Ma'rifet buyurur. *Çu mun'im koned sifle râ rûzgâr / Nihed ber dil-i teng-i deroiş bâr*. Çünkü zamâne bir merd-i denîyi ğanî vü zî-ḳudret eylerse fuḳarânıñ dil-i tengine bâr-ı miḥneti ḳor. *Çu bâm-ı bulendeş buved ḥod-perest / Koned bevl u ḥâşâk ber bâm-ı pest*. Çünkü ḥod-bîn ü mütekebbiriñ ḫamı yüksek olur; bevl ü ḥâşâki alçaḳ dam üzerine eyler. Kıssaya rücû' eder."⁶⁴

Hikayelerin akışında Rahmî Efendi bazen araya girerek hitabın kime olduğunu açıklar:

⁶³ *Bostan*'a ait olan Farsça beyitleri italik olarak yazmayı tercih ettik.

⁶⁴ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 42b-43a.

“Mezbūr zāhid kendisine h̄iṭāb eder ki. *Bidār ey furū-māye z’īn h̄iṣṭ dest / Ki Ceyhūn neṣāyed be-yek h̄iṣṭ best.* Ey bed-aşl, bu altun kerpiçden eliñ çek zīrā ki Ceyhūn bir kerpiç ile mesdūd olmaz.”⁶⁵

“Yine pādişāha pend edip der ki. *Çu h̄vāhed ki mulk-i tu vīrān koned / Nuḥust ez tu halkī perīṣān koned.* Eger Ḥaḫḫ te’ālā seniñ mülküñ vīrān etmek dilerse evvel halkı senden perīṣān eder pes halkıñ perīṣān olması mülküñ ḥarābına delīdir.”⁶⁶

Şârih bazı kısımlarda beyitlerin birebir tercümesinden ziyâde mânâyı vermeyi uygun bulmuştur:

“*Biḥvān tā biḥvāhend du’āyī berīn / Ki raḥmet resed z’āsmān ber zemīn.* Ol pīri ḥuzūruña taleb eyle, gelip bu maraz üzerine du’ā okusun tā ki şifā-yāb olasın.”⁶⁷

Bu beytin tercümesi “(Duası makbul zati) çağır; bir dua okusun da göklerden yere rahmet insin.”⁶⁸ şeklindedir. Ancak şârih ikinci mısradaki mecazlı söyleyişi çevirmek yerine mısraın işaret ettiği “anlamı” vermeyi tercih etmiştir. Bir diğer örnek şöyledir:

“*Hemīgoft u şemşīr bālā-yı ser / Siper kerde cān pīṣ-i tīr-i kader.* Ya’nī merd-i diḥkān bu sözleri ol ḥâlde söyledi ki cellād başı üzere kılıcı tutmuş idi.”⁶⁹

İkinci mısraın çevirisi “*Canını kaderin oklarına siper ederek konuşuyordu.*”⁷⁰ şeklindedir. Rahmî Efendi bu beytin işaret ettiği anlamı kısa ve özlü bir biçimde yazmıştır.

Mehmed Rahmî Efendi, bazı kelime ve ibârelerin anlamlarını derkenar olarak yazmış ve açıklamanın bitimine -kendisine ait olduğunu belirtmek için- “minhu” ibâresini eklemiştir:

“*Ṭama’ burd şūhī be-şāhib-dilī.* Ya’nī bir gedā-yı küstāḥ bir ehl-i dilden nesne taleb eyledi.” cümlesindeki “ehl-i dil” kelimesinin hizasında “Derler

⁶⁵ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 155a.

⁶⁶ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 150a.

⁶⁷ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 39b.

⁶⁸ Beyitlerin tercümesi için şu eserden faydalanılmıştır: Sadi, *Bostan* (çev. Hikmet İlaydın), İstanbul 1988, s. 65.

⁶⁹ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 46a.

⁷⁰ Sadi, *a.g.e.*, s. 79.

ki şâhib-dilden murâd muşannıfdir. Minhu." açıklaması derkenar olarak mevcuttur.⁷¹

Özet olarak eserin şerh tarzında ortaya çıkan genel özellikleri şöyle sıralamak mümkündür:

- a. Bölüm ve hikaye başları yazılırken kırmızı mürekkep kullanılmıştır.
- b. Beyitler yerine göre mısra mısra yerine göre bütün olarak şerh edilmiştir.
- c. İşlenen konunun bağlamına uygun düşen ayet, hadis, şiir, darbimesel iktibasları yapılmış ve bu kısımlar çoğunlukla kırmızı mürekkeple yazılmıştır.
- d. *Bostan* yazarının nasihat ve tenbih amaçlı söylediği beyitlerden evvel şârih araya girerek okuyucuyu ilgili beyitlerin öğüt ve nasihat amacıyla söylendiği hususunda uyarmaktadır. Bu kısımlar da kırmızı mürekkeple yazılmıştır.
- e. *Bostan* yazarının hikmet ve marifete yönelik söylediği beyitler şerh edilirken şârih tarafından kırmızı mürekkeple "ma'rifet buyurur" ibâresi eklenmiştir. Bu kısmın sona erdiğini belirtmek için "kıssaya rücû' eder" ifadesi kullanılmıştır.
- f. Bazı kelime ve ibarelerin anlamı derkenar veyahut minhu kaydı olarak yazılmıştır.
- g. Kaynak metin şerh edilirken dilbilimsel unsurlara değinilmemiştir.
- h. Farsça beyitler mealen tercüme edilmiş; hikayelerin marifet ve hikmet boyutunu açıklamaya yönelik bir şerh yöntemi izlenmiştir.

Şârih hikayelerden çıkacak ana fikri fazlasıyla önemseydiğinden didaktik bir üslup benimsemiş, okuyucunun en kolay şekilde kıssadan hisseye ulaşmasını sağlayacak bir tarzda eseri şerh etmiştir.

⁷¹ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 101b.

3. Tercüme Edilen Metinden Farklılıklar

Mehmed Rahmî Efendi'nin *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân*'ı yazma amacı hem Sürûrî'nin şerhini Türkçeye tercüme etmek hem de Sürûrî'nin muhtasar geçtiği bölümleri şerh etmektir. Rahmî Efendi bu minvalde birebir tercümeden kaçınmış, gerekli gördüğü kısımlara izahlar getirmiş, meşhur şâirlerden beyitler iktibas etmiş ve "minhu" notu düşerek yazmanın derkenarına kısa açıklamalarda bulunmuştur. Mehmed Rahmî Efendi'nin eserine telif özelliği kazandıran bu farklılar Sürûrî'nin hatt-ı destiyle yazdığı *Şerh-i Bostân*'ı ile mukayese edilerek aşağıda bazı tercüme/şerh örnekleri verilmiştir.

Sürûrî'nin ilk beyt için yaptığı şerh:

... چون مصنف کتاب شیخ مذکور عملاً بالحديث المشهور تسميه کرد پس از ان در تحمید شروع کرد که مقصود ازو لفظ الحمد لله نیست. بلکه اظهار صفات کمالیه است و اتیان ما یشعر بالتعظیم و لهذا گفت بنام. یعنی ابتدا کردم یا ابتدا می کنم بنام. خداوند مرادف صاحب است. جان آفرین وصف ترکیبی است. معنیش بترکی جان برادجی. سخن گفتن اندر زبان آفرین. مضمون این مصراع وصف اوست. در بعض نسخ 'حکیمی در زبان آفرین' و در بعض نسخ این بیت چنین واقع شده: 'بنام خدای که جان آفرین \سخن گفتن اندر زبان آفرین.⁷²

Görüldüğü üzere Sürûrî beyitleri parçalara bölerek kelime kelime şerh etmiştir. Gramatikal yapıya dair açıklamalarda bulunmuş, başka nüshalarda görülen farklı kelime ve beyitleri de yazmıştır. Ayrıca bazı kelime ve ibârelerin Türkçe karşılığını vermiştir.

Rahmî yukarıdaki kısmı şöyle şerh etmiştir:

"Bu daği ma'lûm ola ki Şeyh Sa'dî nevverallâhu merķadehu 'amelen bi'l-ħadîsi'l-meşhûr kitâbını evvelâ besmele ile bed' eylemeyip taħmîde şürû'unda lafz-ı ħamd ile ibtidâ etmeyip belki izhâr-ı şifât-ı kemâl ve ityân-

⁷² Sürûrî, *Şerh-i Bostân*, İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 2680, 2a-b.

Metindeki harekeler şarihe aittir, bu sebeple aynen aktarılmıştır. Farsça metin transkripsiyonlu olarak aşağıda verilmiştir. Koyu olarak yazılan ve *Bostân*'a ait olan kısımlar transkripsiyonda italik olarak verilmiştir.

"Çun muşannif-i kitâb şeyh-i mezkûr 'amelen bi'l-ħadîsi'l-meşhûr tesmiye kerd pes ez ân der taħmîd şürû' kerd ki maķşûd ez u lafz-ı elħamdulillâh nîst. Belki izhâr-ı şifât-ı kemâliyye est ve ityân-ı mâ yuş'iru bihi't-ta'zîm ve li-hâzâ goft *Be-nâm-ı*. Ya nî ibtidâ kerdem ya ibtidâ mî-kunem *Be-nâm*. *Hudâvend-i* murâdif-i şâhib est. *Cân-âferîn* vaşf-ı terkibî est. Ma'niyeş be-Türkî cân yaradıcı. *Suħan goften ender zebân-âferîn*. *Mazmûn-ı in mışrâ* vaşf-ı u'st. Der ba'z-ı nusaĥ '*Ĥakîmî der zebân-âferîn*' ve der ba'z-ı nusaĥ in beyt çunîn vâķi' şude: "*Be-nâm-ı Ĥudây ki cân-âferîn / Suħan goften ender zebân-âferîn*."

1 mā yuṣ'iru bihi't-ta'zīm ile ḥamd ü ṣenāyī kaṣd ederek dedi. *Be-nām-i Hudāvend-i cān-āferīn / Suḥan goften ender zebān-āferīn*. Maḥsūl-i beyt: Cān yaradıcı ve lisān-ı insānda nutḡu ḥalk edici Hudā-yı müte'ālīñ nāmıyla bu kitāb-ı *Bostān*'ı bed' edip başlarım.⁷³

Rahmî, Sürûrî'nin Farsça dilbilgisine dâir verdiği mâlûmatı tercüme etmemiştir. Mısraların parça parça verilen tercümelerini toparlayarak beyitlerin mealini vermiştir. Rahmî'nin bahsedilen şerh metoduna dair bir misal daha aşağıda sunulmuştur.

Sürûrî:

و کر خشم کیرد. بر تو. بکردار زشت. یعنی بسبب عمل قبیح. چو باز آمدی. بدرکاهش و استغفار کردی. ماجرا در نُوشْت. یعنی کناه گذشته را عفو کرد و بَحْطُ کشیدن در دفتر معاصی.⁷⁴

Rahmî:

"*Ve ger ḥıṣm gîred be-kirdār-ı zişt*. Mürtekib olup işledigiñ 'amel-i ḳabîḥ sebebiyle eger ḥıṣm u ḡazab ederse. *Çu bāz-āmedī mācerā der-nuvişt*. Çünkü işledigiñ 'amelden rücū' edip dergāh-ı 'izzetine teveccüh ü istiḡfār edesin, defter-i me'āşīye ḥaṭṭ çekip günāhlarıñ 'afv eyler."⁷⁵

Kimi yerlerde ise Sürûrî'nin muhtasar olarak geçtiği kısımları daha tafsilatlı bir şekilde açıklamıştır.

Sürûrî:

عزیزی که. این لفظ که حرف است. هرگز. در اصل که از بود و این لفظ اسم است و کاف مکسور بود و اکنون بحرکت همزه از مفتوح کشت. درش. ضمیر راجع است بعزیزی. سَر بتافت. ماضیست از تافتن بمعنی اعراض است در اینجا. کَمَر در که شد. بمعنی رفت است. هیچ عزت نیافت. زیرا عزت از ان اوست...⁷⁶

Rahmî:

⁷³ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 2^a.

⁷⁴ Sürûrî, *Şerh-i Bostān*, 2^a.

"*Ve ger ḥıṣm gîred*. Ber tu. *Be-kirdār-ı zişt*. Ya 'nī be-sebeb-i 'amel-i ḳabîḥ. *Çu bāz-āmedī*. *Be-dergāheş* ve istiḡfār kerdī. *Mācerā der-nuvişt*. Ya 'nī günāh-ı guzeşte rā 'afv kerd ve be-ḥaṭṭ keşīden der defter-i me'āşī."

⁷⁵ Mehmed Rahmî, *a.g.e.* 2^b.

⁷⁶ Sürûrî, *a.g.e.*, 2^b.

"*Azīzī* ki. İn lafz-ı ki ḥarf est. Her kez. Der aṣl 'ki ez' buved ve in lafz-ı ism est ve kâf meksūr buved ve eknūn be-ḥareket-i hemze ez meftūḥ geşt. Dereş. Zāmīr rāci' est be-'azīzī. Ser bitāft. Māziyest ez tāften, be-ma'nī i'rāz est der incā. Be-her der ki şud. Be-ma'nī reft est. Hiç 'izzet neyāft. Zīrā 'izzet ez ān-ı u'st..."

“ *Azîzî ki her k’ez dereş ser bitâft / Be-her der ki şud hîç ‘izzet neyâft.* Maḥsûl-i beyt: Ol Ḥudâ-yı lâ-yezâl bir ‘azîzdir ki her kimse ki anîñ kapısından baş çevirdi ya ‘nî i ‘rağ etdi kaçkî kapıya gittiyse hîç ‘izzet bulmadı ya ‘nî Mevlâ-yı müte‘âlîñ dergâh-ı ‘izzet-penâhın terk edip me‘âza’llâhi te‘âlâ dâlelet ü ḥüsrânda kalıp ‘abede-i ašnâm ve sâ’ir ehl-i dâlâl ğabâvetleri sebebiyle zâhib oldukları mezâhib-i batıla vü ebvâb-ı ‘âtilalarda şeref ü ‘izzet bulmayıp belki zillet ü ḥağâret ve ḥasret ü nedâmetde kaldılar.”⁷⁷

Sürûrî:

مُرُّ أَوْ رَا. مر بمعنى لام جار است درینجا. سزد. در بعض نسخ 'رسد' واقع شده. کبریا و منی. یاء مصدریه است. که ملکش قدیمست. در بعض نسخ 'که ملکش وسیع است'. و ذاتش غنی. از جمیع ماسوایش.⁷⁸

Rahmî:

“*Mer ü rā sezed kibriyâ vu menî.* Tekebbürlük ve benlik Ḥağğ te‘âlâya lâyığ ve aña maḥşûşdur. *Ki mulkeş kadîm’est u zâteş Ğanî.* Zîrâ ki mülkü kadîm ve zât-ı şamedâniyyesi Ğanî’dir ki ‘azamet ü kibriyâ aña maḥşûşdur. Pes ‘âbd-i ‘âcizde kibr ü ‘inâd ve ḥod-bînlik ḥumğ-ı cehâletinden nâşîdir zîrâ yedinde olan mülkü fânî ve ‘alâ sebîlî-l-‘ârîdir ve dâimâ cenâb-ı Mevlâ-yı müte‘âle muhtâc olduğundan mâ‘adâ kendi gibi bendegân-ı ‘âcizâna daḥi muhtâcdır. Tütalım pâdişâh-ı devrân daḥi olsa ḥükm ü taşarrufunda ve infâz-ı emr ü nehyinde ḥayl ü ḥaşeme muhtâcdır. **Beyt:** *Ser tereffu’ şatar ammâ ki gelince seyre / Yine muhtâc-ı ‘atâ-yı kadem olmaz da n’olur.*⁷⁹ Nâbî merḥûmuñ bu beytinde ol mazmûna işâret vardır fâ‘ref.”⁸⁰

Sürûrî, anlamı açık ve anlaşılır olan beyitleri izah etmeye gerek duymamıştır. Rahmî bazı kısımlarda Sürûrî’nin bu tarzına sadık kalmış olsa da birebir çeviri yapmak yerine çoğunlukla mânâyâ muvafık izahlar yaparak Sürûrî’nin şerhini zenginleştirmiştir.

Sürûrî:

⁷⁷ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 2^{a-b}.

⁷⁸ Sürûrî, *a.g.e.*, 4^b.

“*Mer ü rā. Mer be-ma‘nî lâm-ı câr est der încâ. Sezed. Der ba‘z-ı nusaḥ ‘resed’ vâkî’ şude. Kibriyâ vu menî. Yâ-yı maşdariyye est. Ki mulkeş kadîm’est. Der ba‘z-ı nusaḥ ‘Ki mulkeş vesî’est’. Ve zâteş Ğanî. Ez cemî‘ mâsivâyeş.*”

⁷⁹ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Dîvânı*, İstanbul 1997, I, 522.

⁸⁰ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 3^{a-b}.

کر انست. اشارت بمضمون مصراع اول است. منشور. نامهء پادشاه و حرف را مکسورست از بحر اضافت. احسان اوست. و حکم کرمش. و اینست. اشارت بمضمون مصراع ثانیست. توقیع. نشان پادشاه. فرمان اوست. که مالک الملک است.⁸¹

Rahmî:

“*Ger ān’est menşūr-i ihsān-ı ū’st. Ger ān’est* lafzında olan işāret mısra‘-ı evveliñ maẓmūnunadır. Demekdir ki ḥāzret-i İbrāhīm ‘aleyhisselāma nār-ı Nemrūd’u gülşen etmesi Mevlā-yı müte‘ālīñ menşūr-ı ihsānı ve faẓl u kerem ü in‘āmıdır. *Ver īn’est tevķī‘-i fermān-ı ū’st.* Fir‘avn ve kavmine nazil olan ḳahr u tedmīr ve āb-ı Nīl’e ğarkla ihlāk ve nār-ı dūzaḥa ilkā fermān-ı ‘adlīñ nişān-ı pādīşāhīsidir ki Mālīkū’l-mülk’dür.”⁸²

Rahmî kimi beyitlerin şerhinde Sürûrî’nin Türkçe olarak verdiği bazı ibâreleri doğrudan almamıştır. Örneğin Sürûrî’nin “be-Türkî” diyerek “Tazarru edicilere davet ile icâbet edicidir.” olarak verdiği mısraı “Dergāhına teveccüh edip tazarru‘ ve niyāz edicileriñ du‘ālarını ḳabūl edicidir.” şeklinde tercüme etmiştir:

Sürûrî:

فرماندگان را. جمع فرومانده است بمعنی عاجز. برحمت قریب. و همچنان. تضرع کنان را. لفظ کن با لفظ تضرع وصف ترکیبی است و با الف و نون جمع شده است. بدعوت مجیب. معنی مصراع بترکی تضرع ایدیبلره دعوت ایله اجابت ایدیبلر.⁸³

Rahmî:

“*Furūmāndegān rā be-rahmet ḳarīb.* ‘Āciz ḳalımıslara rahmet ile ḳarībdir. *Tazarru‘-kunān rā be-da‘vet mucīb.* Dergāhına teveccüh edip tazarru‘ ve niyāz edicileriñ du‘ālarını ḳabūl edicidir.”⁸⁴

⁸¹ Sürûrî, *a.g.e.*, 4b-5a.

“*Ger ān’est.* İşāret be-maẓmūn-ı mışrā‘-ı evvel est. *Menşūr-i.* Nāme-i pādīşāh ve ḥarf-i rā meksūr’est ez behr-i izāfet. *İhsān-ı ū’st.* Hukm u keremeş. *Ver īn’est.* İşāret be-maẓmūn-ı mışrā‘-ı sānīyest. *Tevķī‘.* Nişān-ı pādīşāh. *Fermān-ı ū’st.* Ki Mālīkū’l-mulk est.”

⁸² Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 3b.

⁸³ Sürûrî, *a.g.e.*, 5a.

“*Furūmāndegān rā.* Cem‘-i furūmānde est be-ma‘nī ‘āciz. *Be-rahmet ḳarīb.* Ve hem-çunān. *Tazarru‘-kunān rā.* Lafz-ı kun bā lafz-ı tazarru‘ vaşf-ı terkībī est ve bā elif u nun cem‘ şude est. *Be-da‘vet mucīb.* Ma‘nī-i mışrā‘ be-Türkî tazarru‘ edicilere da‘vet ile icâbet edicidir.”

⁸⁴ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 4a.

Metin şerhinde Sürûrî'nin kısa ve gramatikal olan açıklamalarına mukâbil Rahmî'nin kelimeleri, remiz ve mecazları açıklayıcı bir şerh yolu tuttuğu görülmektedir.

Sürûrî:

⁸⁵ دکر ره. دیگر بار. بکتم عدم در برد. یعنی موجود را معدوم کند. وز آنجا بصحرای محشر برد. از بحر جزا.

Rahmî:

"*Diger reh be-ketm-i 'adem der-bered.* Bir ğayr kere yolu ketm-i 'ademe götürür ya'nî maḥlûḳâtı yine ma'dûm eyler. *Vez āncā be-şahrâ-yı maḥşer bered.* Ve ol 'âlem-i 'ademden bu maḥlûḳâtı cezâ etmek için şahrâ-yı maḥşere götürür."⁸⁶

Sürûrî:

بشر. بمعنی خلق است. ماورای. پس جلالش نیافت. یعنی خلق همان جلال او را نمی داند. بصر. نام حاسه رؤیتست. منتهای. پایان. جمالش نیافت. درین بیت صنعت ترصیع است.⁸⁷

Rahmî:

"*Beşer mâverâ-yı celâleş neyâft.* 'Uḳûl-i beşer mâverâ-yı celâlini bulmadı ve idrâk edemedi. *Başar muntehâ-yı cemâleş neyâft.* Başar daḥi pâyan-ı cemâlini bulmadı."⁸⁸

Sürûrî bazı beyitlerin şerhinde ayet ve hadis iktibasları yapmış, ünlü şairlerin beyt-i bercestelerinden örnekler getirmiş, meşhur sufilerin özlü sözlerinden misaller vermiştir. Rahmî her zaman olmasa da gerekli gördüğü yerlerde bu alıntıları aynen aktarmıştır.

Rahmî bölüm başlarını yani bâbları tıpkı Sürûrî gibi kırmızı mürekkeple yazmıştır. Rahmî de Sürûrî gibi hikayelere "hikâyet" diyerek kırmızı mürekkep kullanmış bazılarında -yine Sürûrî gibi- hikayelerin içeriği hakkında ipucu veren Farsça başlıklar koymuştur.

⁸⁵ Sürûrî, a.g.e., 6^b.

"*Diger reh. Diger bār. Be-ketm-i 'adem der-bered.* Ya'nî mevcûd rā ma'dûm kuned. *Vez āncā be-şahrâ-yı maḥşer bered.* Ez behr-i cezâ."

⁸⁶ Mehmed Rahmî, a.g.e., 5^a.

⁸⁷ Sürûrî, a.g.e., 6^b.

"Beşer. Be-ma'nî ḥalk est. Mâverâ-yı. Pes celâleş neyâft. Ya'nî ḥalk hemân celâl-i u rā nemî-dâned. Başar. Nām-ı ḥâsse-i ru'yet'est. Muntehâ-yı. Pâyan. Cemâleş neyâft. Der in beyt şan'at-i tarşî' est."

⁸⁸ Mehmed Rahmî, a.g.e., 5^a.

D. *Bostan*'ın Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler İçinde *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân*'ın Yeri

Sa'dî-i Şîrâzî *Bostan*'ı 1257 yılında tamamlamış ve Salgurlu atabeyi Ebûbekir bin Sa'd bin Zengî'ye⁸⁹ (ö. 1260) ithaf etmiştir. Bu tarihten itibaren eser İslam coğrafyasının çeşitli yerlerine dağılmış ve zaman içerisinde Farsça öğretiminde faydalanan temel kitaplardan biri olmuştur.

Bostan'ın bu denli teveccüh görmesinin sebebi sehl-i mümteni örneği olması yanında kulluk ve ahlak ekseninde ideal Müslüman kul/birey portresini çizmesidir. Bu özellikleri hâiz olan eser farklı coğrafyalarda çeşitli dillere çevrilmiştir. Osmanlı topraklarında da fazlaca teveccüh gören *Bostan* etrafında bir tercüme ve şerh literatürü ortaya çıkmıştır.⁹⁰

Osmanlı edebiyatı tarihi boyunca *Bostan*'ın tamamına yapılan Türkçe şerhler şunlardır:

Sûdî-i Bosnevî (ö. 1599-1600), *Şerh-i Bostân*

Şem'î Şemullâh (ö. 1602-1603[?]), *Şerh-i Bostân*

Hevâyî-i Bursevî (ö. 1608-1609[?]), *Şerh-i Bostân*

Mehmed Rahmî bin Ahmed (ö. 1886), *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân*

Şem'î *Bostan* şerhini 1581 yılında tamamlamıştır.⁹¹ Eserde beyitler mısra mısra şerh edilmiştir. Şârih gerekli gördüğü yerlere kısa izahlar getirmiştir. Ayet, hadis ve çeşitli manzumelerden iktibaslar mevcut olsa da eser şerhten ziyâde tercümeğe daha yakındır. Müellif Farsça gramere dair bilgi sunmamış, beyitlerin çevirisini muhtasar açıklamalarla vermeyi yeğlemiştir. *Şerh-i Bostan* isimli bu eser üzerinde 2014 yılında Hidayet Verim ve Mutlu Metin yüksek lisans tezi hazırlamışlardır.⁹²

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin Kaska, "Sa'dî-i Şîrâzî ve Salgurlular", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* (Prof. Dr. Bahattin Ögel Sayısı), IV/1 (2019), s. 323-344.

⁹⁰ Gamze Gizem Avcıoğlu, *Sa'dî-yi Şîrâzî'nin Hayatı, Eserleri ve Türk Edebiyatındaki Yeri*, doktora tezi, 2018, İstanbul Üniversitesi SBE.

⁹¹ Şeyda Öztürk, *Şem'î Efendi ve Mesnevî Şerhi*, İstanbul 2011, s. 100.

⁹² Bkz. Hidayet Verim, *Şem'î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Bostan'ı* (traskripsiyonlu metin) [1b-200b], yüksek lisans tezi, 2014, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE; Mutlu Metin, *Şem'î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Bostan'ı* (traskripsiyonlu metin) [200b-321a], yüksek lisans tezi, 2014, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE.

1598 yılında hitâma eren Sûdî şerhinde ise tam aksi bir karakter mevcuttur.⁹³ Beyitler mısralara bölünmeden şerh edilmiştir. Önce gramatikal tahlil yapılarak kelimelerin Türkçe anlamları, sonrasında “mahsûl-i beyt” denilerek beytin tercümesi ve işaret ettiği mana verilmiştir. Eser üzerinde Bedriye Gülay Açar 16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin) isimli doktora tezi hazırlamıştır.

Hevâyî-i Bursevî'nin şerhinden kaynaklar bahsetmekteyse de bu eserin hiçbir nüshasına ulaşamamıştır.⁹⁴

Bostan'dan aldığımız bir beyte Şem'î, Sûdî ve Rahmî'nin yaptığı şerh örnekleri şöyledir:

Şem'î:

“Tabî'at şevved merd rā biḥredī. 'Ādet olur kişiye 'aқılluluk ve eyülük. Be-ummîd-i nîkî vu bîm-i bedî. Eyülük ümîdi ile daḥi kemlik қorқusı ile.”⁹⁵

Sûdî:

“Tabî'at şevved merdrā biḥredī // Be-ummîd-i nîkî vu bîm-i bedî

Tabî'at bunda ḥilqat ve 'ādet ma'nāsınadır. Biḥred bānuñ kesri ve ḥānuñ sükūnu ve rānuñ fethiyle 'aқıl ma'nāsınadır ve bāsuz ḥānuñ kesri ve rānuñ fethiyle 'aқl ma'nāsınadır ve yā ḥarf-i maşdar. Be-ümmîd bā ḥarf-i muşāḥabet şevvede müte'allıq, mîmde teşdîd zarûret-i vezniçündür, nîke izāfeti lâmiyyedür ve yā ḥarf-i maşdar. Bîm-i bedî izāfeti de lâmiyyedür ve yā ḥarf-i maşdar. Maḥşûl-i beyt: Adama uşlılık ve 'aқıllık 'ādet ve ḥüy olur ki andan ayrılmaz Ḥudā'dan ve ḥalqdan eylik ümîdiyle ve yaramazlık қorқusıyla, ya'nî şol kimse ki dā'imā ḥavf u recā beynindedür 'aқl aña yār olur, zîrā her kārda ḥavf u recā beyninde olur.”⁹⁶

Rahmî:

Bu çalışmalar tenkitli metin olmadığı ve Şem'î'nin Şerh-i Bostan nüshalarında farklılıklar bulunduğu için biz çalışmamızda Ankara Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 3730 numarasıyla kayıtlı Şerh-i Bostan nüshasını kullandık.

⁹³ Sûdî-i Bosnevî, Şerh-i Bostân, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288, II, 412.

⁹⁴ Avcioğlu, a.g.t., s. 220.

⁹⁵ Şem'î Şem'ullâh, Şerh-i Bûstân, Ankara: Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3730, 18^a.

⁹⁶ Metindeki vurgular aynen aktarılmıştır. Bedriye Gülay Açar, 16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin), doktora tezi, 2018, Sakarya Üniversitesi SBE, s. 170.

“*Tabī‘at şevved merd rā biḥredī / Be-ummīd-i nīkī vu bīm-i bedī.* Ya‘nī öyle ki recā vü ümīd ve bed ü fenālığı işlemekden ḥavf u ḥazer etmek ile adama ‘akıllılık ṭabī‘at olur. Bu beytde ümīd ü bīmden murād recā vü ḥavf demektir ki ehl-i taşavvuf demişlerdir: *يَتَّبَعِي أَنْ يَكُونَ الْمَرْءُ بَيْنَ الْخَوْفِ وَالرَّجَاءِ*. Ya‘nī kişiye lāyık oldur ki dā‘imā beyne‘l-ḥavf ve‘r-recā ola ve yine demişler ki: *الْخَوْفُ وَالرَّجَاءُ لِلْمَرْءِ كَالْجَنَاحَيْنِ لِلطَّائِرِ*. Ya‘nī kişiye ḥavf ile recā bir ṭā‘iriñ iki қanadı menzilesindedir. Pes sālīk beyne‘l-ḥavf ve‘r-recā olmayınca ser-menzil-i merātib-i kemāle vāşıl olamaz zīrā bāl ü peri olmayan murğ-ı bī-nevā aşıyāne-i evc-i ‘alāya uçamaz.”⁹⁸

Üç şerhin ana karakteri üzerine bir değerlendirme yaptığımızda şunu görmekteyiz: Şem‘ī‘nin şerhinde *Bostan*’ın Türkçe olarak “okunması”, Sûdī‘de Fars dilinin “anlaşılması”, Rahmî‘de ise “mânânın kavranması”na yönelik bir gayret ağırlık kazanmaktadır. Rahmî‘nin marifete ve hikmete dâir söylenen beyitlerin üzerinde durması bu tespiti perçinlemektedir.

Saraç şiir şerhlerinde metinlere uygulanan sabit bir metodun olmadığını söyler.⁹⁹ Yukarıda her üç şerhten verdiğimiz örnekler bu tespite güzel bir misal teşkil eder. Şem‘ī‘nin şerhi kısa açıklamalar içerse de tercümeyle yakın bir şerhtir. Sûdī‘ninki ise önce kelimelerin anlamının, sonrasında dilbilgisi açıklamalarının yapılp akabinde beytin mânâsının verildiği oldukça tafsilatlı klasik bir şerh örneğidir. Rahmî‘nin şerhinde ise tercümeyle ek olarak beyitlere yapılan izahlar anlama odaklanmak yerine hikayelerin içinde barındırdığı hikmeti beslemeye yöneliktir. Saraç Sa‘dī‘nin *Bostan*’ının “*edebî yönden değil, anlam ve verilmek istenilen ahlaki eğitim yönünden şerh edildiğini*”¹⁰⁰ belirtir. Rahmî‘nin şerhi de bu saikle kaleme alınmıştır zīrā Rahmî marifet hususunda okuyucuyu şöyle uyarmaktadır:

“Ma‘lûm ola, ma‘rifet ıştılâḥ-ı ehl-i nazmda kelime-i hikmet ve raķīqayı laṭifeye derler. Bu ma‘rifetden ğāfil olma ki bu kitābda nice maḥallerde gelir.”¹⁰¹

⁹⁷ Benzer ifadelerle şurada geçmektedir: Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Kur‘ân* (thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim el-İtfiyîş), Kahire 1964, VII, 227.

⁹⁸ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 14^b.

⁹⁹ M.A. Yekta Saraç, “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İzmir 2019, II, 124.

¹⁰⁰ Saraç, *a.g.m.*, s. 124.

¹⁰¹ Mehmed Rahmî, *a.g.e.*, 10^b.

Bu sebeple müellif okuyucunun marifet devşirmesini istediği mahallerde dikkati ilgili kısma çekmek için “musannif marifet buyurur” ifadesini çok sık kullanmıştır.

Osmanlı literatüründe şerhlere genellikle ad konulmadığı görülmektedir.¹⁰² Şem‘î ve Sûdî şerhlerine özel bir ad vermezken Rahmî kendi şerhini *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân* olarak isimlendirmiştir.

Sûdî *Bostân* şerhinde *Şerh-i Mevâkıf, Siyer-i Nebî, Nefehatü'l-üns, Tarih-i Kazvînî* gibi eserleri zikrederek referans göstermiştir.¹⁰³ Rahmî Efendi de bazı kelimelerin anlamını verirken *Tibyân-ı Nâfi*¹⁰⁴ lügatinden faydalandığını beyan etmiştir. Bundan başka bir beyti şerh ederken Şem‘î'nin *Şerh-i Bostân*'ından iktibas yapmıştır. Şârihin ilmî ve kültürel seviyesini göstermesi sebebiyle yazılan eserin kaynaklarının tespit edilmesi büyük önem taşımaktadır.¹⁰⁵

Ana karakterini özetlemeye çalıştığımız *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân* Türkçe şerhler içerisinde marifet/nasihat odaklı şerh metodu ile farklı bir üslup arz etmektedir.

E. Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân'dan

Eser hakkında bir fikir vermesi için yazmanın 6^a varağından transkribe edilmiş metin aşağıya eklenmiştir.¹⁰⁶

“... söylemege ruḥṣat vermezler ki ḥaberde vârid olmuṣdur: ¹⁰⁷ مَنْ عَرَفَ الْحَقَّ كَلَّ لِسَانَهُ. Kesî rā derîn bezm sāğar dehend. Bir kimseye bu meclisde sāğar verirler. Ki dārū-yı bî-hūṣiyeş der dehend. ‘Akılsızlık darısını verirler ki mest-i lā-ya ‘kıl

¹⁰² Saraç, a.g.m., s. 125.

¹⁰³ Açar, a.g.t., s. 45.

¹⁰⁴ Eserin tam adı *Tibyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-ı Kâtî*’dır. Müellifi Mütercim Asım *Burhân-ı Kâtî* isimli Farsça lügati çeşitli eklemelerle Türkçeye çevirdiği için böyle isimlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Şaik Gökyay, “Burhân-ı Kâtî” [Burhân-ı Kâtî Tercümesi], *DİA*, İstanbul 1992, VI, 433-434.

¹⁰⁵ Bu bağlamda şu çalışmaya bkz. Ozan Yılmaz, “Şârihin Kütüphanesinden: Bosnalı Ahmed Sûdî'nin Gülistân Şerhinde Kullandığı Kaynaklar”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi (ESTAD)*, I/1 (Ağustos 2018), s. 187-202.

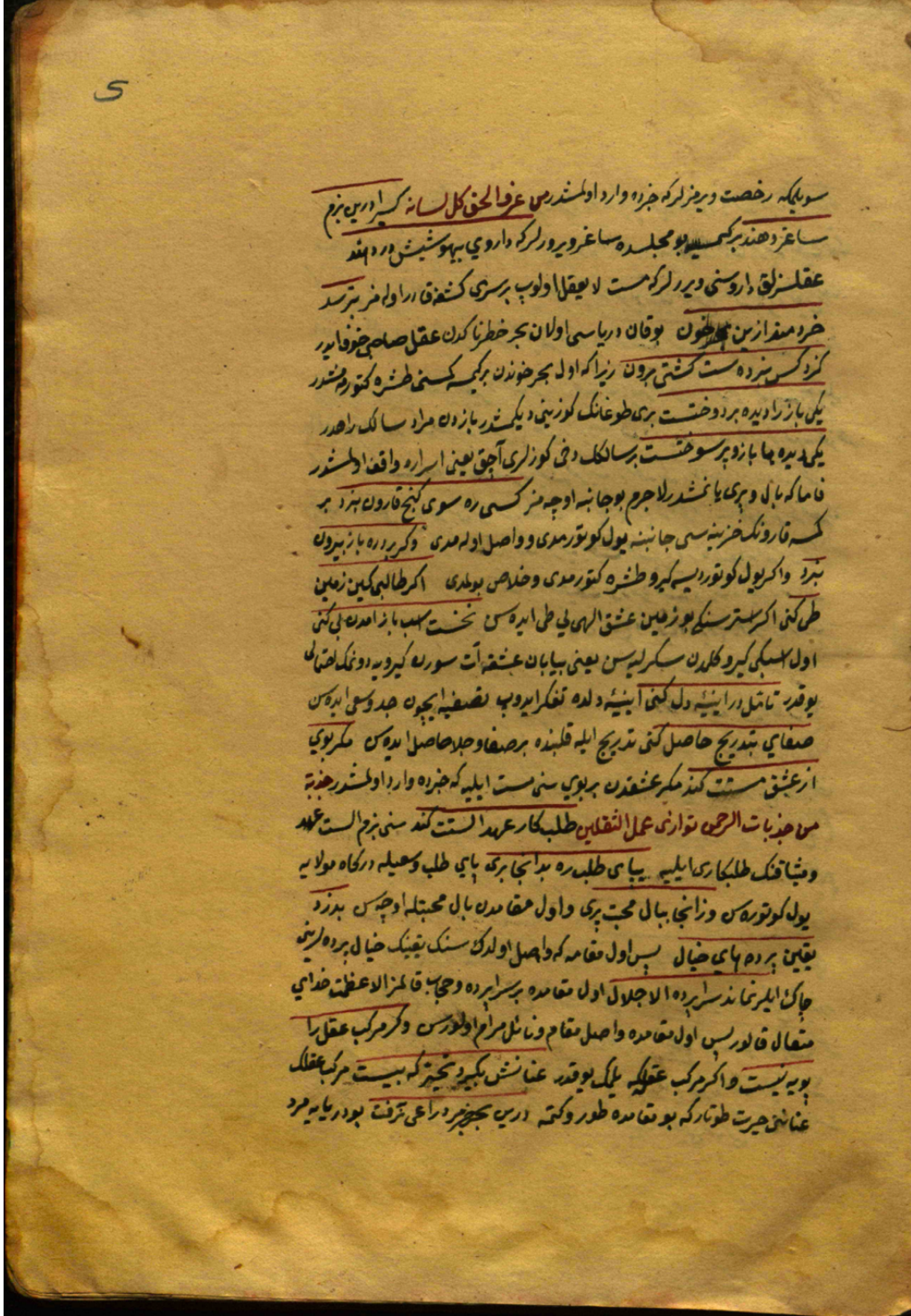
¹⁰⁶ Yazmaya numara verilirken sayfa atlandığı için transkripsiyon metnindeki numaralar ile eserin numaraları birbirini tutmamaktadır.

¹⁰⁷ “Hakk’ı bilen ve tanıyan kişinin dili tutulur.” “مَنْ عَرَفَ اللَّهَ كَلَّ لِسَانَهُ” şeklinde şurada geçmektedir: Celâlüddîn es-Süyûtî, *ez-Ziyâdât ale'l-Mevzûât: Zeylî'l-Leâli'l-masnûa* (thk. Râmiz Hâlid Hâc Hasan), Riyad: Mektebetü'l-maârif, 1431/2010, I, 10.

olup bir sırrı keşfe kâdir olamaz. *Bitersed hıredmend ez in baħr-i ħün*. Bu kan deryâsı olan baħr-ı ħaĥarnâkden ‘aķıl şâĥibi ħavf eder. *Kez ũ kes neburd’est keşt-i birün*. Zîrâ ki ol baħr-i ħündan bir kimesneyi taşra getirmemişdir. *Yekî bāz rā dīde ber-dūĥt’est*. Biri toĥanıñ gözünü dikmişdir. Bāzdan murād sâlik-i rāħdır. *Yekî dīdehā bāz u per sūĥt’est*. Bir sâlikiñ daĥi gözleri açık ya ‘nî esrâra vâķıf olmuşdur; fe-emmā ki bāl ũ peri yanmışdır, lā-cerem bu cānibe uçamaz. *Kesī reh sūy-ı genc-i Ķārūn neburd*. Bir kimse Ķārūn’uñ ħazīnesi cānibine yol götürmedi ve vâşıl olmadı. *Ve ger burd reh bāz bīrūn neburd*. Ve eger yol götürdüyse geri taşra getirmedi ve ħalāş bulmadı. *Eger t̄alibī k’in zemīn ħay kunī*. Eger istersen ki bu zemīn-i ‘aşķ-ı ilāĥiyi ħay edesin. *Nuĥust esb-i bāz-āmeden pey kunī*. Ol esb ki geri gelmeden siñirleyesin ya ‘nî beyābān-ı ‘aşķa at süren geriye dönmeķ ihtimālî yoķdur. *Te’emmul der āyīne-i dil kunī*. Āyīne-i dilde tefekkür edip taşfiye için cidd ũ sa’y edesin. *Şafāyī be-tedrīc ħāşıl kunī*. Tedrīc ile ħalbinde bir şafā ve cilā ħāşıl edesin. *Meger būyī ez ‘işķ mestet kuned*. Meger ‘aşķdan bir būy seni mest eyleye ki ħaberde vārid olmuşdur: ¹⁰⁸ جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الرَّحْمَنِ تُوَارِي عَمَلَ التَّعَلُّبِ. *Talebkār-ı ‘ahd-i elestet kuned*. Seni bezm-i elest-i ‘ahd ũ mīşāķınıñ talebkāri eylese. *Be-pāy-ı taleb reh bedān cā berī*. Pāy-ı taleb ũ sa’yla dergāh-ı Mevlā’ya yol götürdesin. *Vez āncā be-bāl-i muĥabbet perī*. Ve ol maķāmdan bāl-i muĥabbetle uçasın. *Biderred yakīn perdehā-yı ħayāl*. Pes ol maķāma ki vāşıl olduñ seniñ yakīniñ ħayāl perdelerini çāk eyler. *Nemāned serā-perde illā celāl*. Ol maķāmda bir serā-perde ve ħicāb ħalmaz illā ‘azamet-i Ĥudā-yı müte‘āl ħalır. Pes ol maķāmda vāşıl-ı maķām ve nā’il-i merām olursun. *Ve ger merkeb-i ‘aķl rā pūye nīst*. Ve eger merkeb-i ‘aķla ki yelmek yoķdur. *İnāneş bigīred teĥayyur ki bīst*. Merkeb-

¹⁰⁸ “Rahmân’ın cezbelerinden bir cezbe, insanların ve cinlerin ibadetine denktir.” Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A‘rec en-Nîsâbüri, *Garâibü’l-kur’ân ve regâibü’l-furkân* (thk. Zekeriyâ Umeyrât), Beyrut 1416, IV, 237.

i 'aklıñ 'inānını hayret tıtar ki bu maķāmda tıtur ve gitme. *Derīn baħr cuz merd-i rā'ī nerefte*. Bu deryāya merd-i ..."

Mehmed Rahmî b. Ahmed, Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân, Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 6178.

Sonuç

Dinî ve ahlakî nasihatleri muhtevî hikayelerden oluşan *Bostan*'a tercüme veyahut şerh yazmak yıllar içerisinde bir gelenek halini almıştır. Bu teveccühün sebeplerinden biri de *Bostan*'ın medrese müfredatına girmiş olmasıdır. *Bostan*, sadece ilmî çevrelerde değil edebî ve kültürel muhitlerde de ahlak eğitimi açısından tercih edilen bir eser olmuştur. Rahmî Efendi bu meyanda Sürûrî'nin Farsça olarak kaleme aldığı *Şerh-i Bostan*'ını Türkçeye tercüme etmeyi yeğlemiştir. Ancak -kendisinin de belirttiği gibi- sadece tercüme ile yetinmeyerek Sürûrî'nin ihtisaren verdiği kısımları şerh etmiş böylece yazmış olduğu esere telif-tercüme özelliği kazandırmıştır.

Müellifin şerh usûlü dikkatle incelendiğinde amacının Farsça öğretmek olmadığı görülmektedir. Bunun haricinde edebî sanat göstermek gibi bir kaygısı da yoktur. Dolayısıyla Rahmî oldukça sade bir dil kullanarak eserini didaktik bir üslupla yazmıştır.

Bugünkü yazılı ve dijital kaynaklara göre elimizde mevcut bulunan ve *Bostan*'ın tamamına yapılan Türkçe mensur şerhlerin -şimdilik- son halkası olan Rahmî'nin *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân*'ı mecrasındaki diğer eserlerden marifet/nasihat odaklı şerh tekniğiyle ayrılmaktadır. Ezcümle *Bostan* ve etrafında gelişen edebî kültürü anlamak adına dikkatle tetkik edilmesi gereken bu eserin edebiyat ve akademi camiasına farklı bir bakış açısı sunacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- AÇAR, Bedriye Gülay, "Sûdî-i Bosnevî'nin Ölüm Tarihi Meselesi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)*, II/4 (2016), s. 185-196.
- , "İki Şerh Arasında: Sûdî ve Şem'î'nin Bostân Şerhlerindeki Şerh Tekniğine Mukayeseli Bir Bakış", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, LVII/57 (2017), s. 1-15.
- , *16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân'ı (İnceleme-Tenkitleli Metin)*, doktora tezi, 2018, Sakarya Üniversitesi SBE.
- AVCIOĞLU, Gamze Gizem, *Sa'dî-yi Şîrâzî'nin Hayatı, Eserleri ve Türk Edebiyatındaki Yeri*, doktora tezi, 2018, İstanbul Üniversitesi SBE.
- BURSALI MEHMED TAHİR, *Osmanlı Müellifleri* (haz. M.A.Yekta Saraç), I-II, Ankara 2016.

- ÇELİK, Ahmet, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*, doktora tezi, 2005, İstanbul Üniversitesi SBE.
- CENGİZ, Halil Erdoğan,-EREN, Gönül Hatay, *Rahmî-i Harputî Divanı*, Ankara 1996.
- ÇİÇEKLER, Mustafa, "Sa' dî-i Şîrâzî", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 406.
- DOĞAN, Muhammet Nur, "Metin Şerhi Üzerine", *Eski Şiirin Bahçesinde*, İstanbul 2009, s. 8-21.
- ERKAN, Mustafa-M. Özkan, "Hoca Mesud", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1998, XVIII, 189-191.
- ERSOY, Mehmet Âkif, *Kur'ân-ı Kerîm'den Âyetler*, İstanbul 1976.
- FAZLIOĞLU, Şükran, "Ta'lim ile İrşâd arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın medrese ders müfredatı", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, sy.18 (2005/1), s. 115-173.
- GÜLEÇ, İsmail, "Gelibolulu Musluhiddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Ma'ârif İsimli Eseri", *Osmanlı Araştırmaları XXI*, İstanbul 2001, s. 211-236.
- , "Sürûrî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 170-172.
- , "Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı", *III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof.Dr. Cem Dilçin Adına) 13 Şubat 2009 Kayseri*, Kayseri 2011, s. 174-193.
- , "Klasik Türk Edebiyatı Metinleri Nasıl Şerh Edilmeli", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XLII/1 (İstanbul 2010), s. 83-111.
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, III, İstanbul [t.y.].
- KARATAŞ, Ahmet, "Yeni Bilgiler Işığında Harputlu Şâir Rahmî Efendi Sâre Hatun (Sarahatun) Camii'nin Yeniden İnşasına Yazdığı Kaside", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)*, VII/13 (Mart 2020), s. 51-86.
- , "Harputlu Şâir Rahmî Efendi'nin Neşredilen Divânında Bulunmayan Bazı Şiirleri", *Şarkiyat Mecmuası -Journal of Oriental Studies* 36 (2020), s. 1-42.
- , *İbnülemin ile Harputlu Müderris-Müftü Kemâleddin Efendi'nin Mektuplaşmaları*, Ankara 2021.
- KARTAL, Ahmet, "Sa' dî-i Şîrâzî'nin Bostan İsimli Eserinin Türkçe Tercüme ve Şerhleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 5 (2001), s. 99-120.

- KATOZIAN, Homa, *Sâdi: Hayatın, Aşkın ve Tutkunun Şairi*, İstanbul 2020.
- KAVAZ, İbrahim-ONUR, M. Naci, *Harputlu Rahmî Dîvânı*, Ankara 1996.
- KILIÇ, Atabey, "Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Metodlar, Çalışmalar, Beklentiler", *III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına) 13 Şubat 2009 Kayseri*, Kayseri 2011, s. 239-246.
- , "Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi", *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (12-13 Nisan 2007)*, s. 363-369.
- KORTANTAMER, Tunca, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. VIII (İzmir 1994), s. 1-10.
- MEHMED RAHMÎ BİN AHMED, *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân*, Ankara: Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6178.
- MEMİŞOĞLU, Fikret, "Rahmi Hoca", *Yeni Fırat Aylık Sanat-Fikir Dergisi*, sy. 12 (Haziran 1963), s. 9-12.
- , "Rahmi Hoca", *Yeni Fırat Aylık Sanat-Fikir Dergisi*, sy. 13 (Temmuz 1963), s. 18-21.
- MENGİ, Mine, "Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine", *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara 2000, s. 72-80.
- MERMER, Kenan, *Klâsik Şerh Geleneğinde Üslûp-Kasîde-i Bürde Örneği*, İstanbul 2020.
- METİN, Mutlu, *Şem î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Bostan'ı (traskripsiyonlu metin) [200b-321a]*, yüksek lisans tezi, 2014, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE.
- ÖZTÜRK, Şeyda, *Şem î Efendi ve Mesnevî Şerhi*, İstanbul 2011.
- SADÎ, *Bostan* (çev. Hikmet İlaydın), İstanbul 1988.
- SA'DÎ, *Külliyât-ı Sa'dî [Bostan]*, (thk. Muhammed Ali Furuği), Tahran 1394 [2015], s. 195-399.
- SUNGUROĞLU, İshak, *Harput Yollarında*, II, İstanbul 1959.
- SÜRÛRÎ, *Şerh-i Bostân*, İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 2680.
- ŞEM'Î ŞEM'ULLÂH, *Şerh-i Bûstân*, Ankara: Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3730.

- TAK, Ekrem-AYDIN, Bilgin, "XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme)", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, sy. 19 (2019), s. 183-236.
- TARLAN, Ali Nihad, *Metinler Şerhi'ne Dair*, İstanbul 1937.
- VERİM, Hidayet, *Şem î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Bostan'ı (traskripsiyonlu metin) [1b-200b]*, yüksek lisans tezi, 2014, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE.
- YAZAR, Sadık, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, doktora tezi, 2011, İstanbul Üniversitesi SBE.
- YILMAZ, Ozan, "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, V/9 (2007), s. 271-304.
- , "Şârihin Kütüphanesinden: Bosnalı Ahmed Sûdî'nin Gülistân Şerhinde Kullandığı Kaynaklar", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi (ESTAD)*, I/1 (Ağustos 2018), s. 187-202.

"A NEW SHARH OF BUSTAN: TUHFE-I DOSTÂN ŞERH-I BOSTÂN"

Abstract

Sadi Shîrâzî (d. 1292) completed his masnâvi named Bustan in 1257 and dedicated it to his Salghurid Atabeg, Abu Bakr ibn Sa'd ibn Zengi. Since this date, the work has spread to various places in Islamic geography and has become one of the basic books used in Persian teaching over time. Bustan, one of the most famous of the classical eastern texts, was also favored in the Ottoman lands, and a translation and commentary literature emerged around it. From Ferhengnâme-i Sadî, written by Hodja Mesud in the 14th century, to the present day, various poets and authors have translated/annotated all or part of Bustan into Turkish, either in verse or in prose. The last Turkish commentary written on the whole of Bustan during the Ottoman period belongs to Mehmed Rahmi ibn Ahmed, that is, Harputlu Rahmi Efendi (d.1886). Rahmi named the commentary on Bustan, which he completed in 1844, as Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân. Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân, which has not been studied until now, has been introduced with its various aspects; By comparing it with other commentaries, its different features are revealed and information is given about the author of the work, the poet Mehmed Rahmi Efendi.

Keywords

Bustan, Sadi Shîrâzî, commentary of Bustan, Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân, Harputlu Rahmi Efendi.